

VI. Migratiegeschiedenis - Histoire des Migrations

FRANK CAESTECKER & BOB MOORE (ed.)

Refugees from Nazi Germany and the Liberal European States

New York/Oxford, Berghahn, 2010, XII + 346 p.

De belangrijkste vraagstukken en dilemma's in deze studie over de reactie van liberale Europese staten op de komst van vluchtelingen uit Nazi-Duitsland, zijn ook geldig voor de actualiteit. Dit geeft ook onmiddellijk het belang aan van deze studie die is samengesteld door twee historici, de Belgische Frank Caestecker en de Engels/Nederlandse Bob Moore, die beiden hun sporen hebben verdiend op het gebied van vluchtelingenonderzoek. Ik haal hierbij een tweetal pregnante voorbeelden aan. Als eerste de constatering dat de regeringen in de jaren dertig alles op alles zetten om te voorkomen dat hun land het imago had toegankelijker te zijn voor vluchtelingen dan de buurlanden. Het gevolg was een domino-effect dat leidde tot een restrictief beleid in alle buurlanden. Het was precies dit aspect dat een belangrijke rol speelde in de discussie over het Schengenakkoord in de jaren 1990 waarbij gewaar-schuwd werd voor het afschuiven van verantwoordelijkheid en de vrees werd geuit dat het meest restrictieve beleid bepalend zou worden voor het Europese beleid. Het tweede voorbeeld is dat nationaal egoïsme in de jaren 1930 voor een deel verantwoordelijk was voor het mislukken van de internationale instituties om de vluchtelingen-crisis op te lossen. Onmiddellijk doemt dan het beeld op van de pijnlijke reactie van een aantal EU-lidstaten op de komst van Noord-Afrikaanse migranten/vluchtelingen in februari 2011. De lidstaten bleken in deze tijden van economische crisis

nog meer dan voorheen te koersen op een nationaal in plaats van een Europees immigratiebeleid. De bovengenoemde dilemma's worden in deze studie, met een *mère à boire* aan kwalitatieve en kwantitatieve buitenlandse bronnen, breed uitgemeten.

Het doel van deze historische studie ligt natuurlijk niet in eerste instantie bij het bedienen van de actuele politiek. De auteurs benadrukken dat met name de comparatieve en transnationale aspecten de meerwaarde vormen van dit onderzoek. Uitgangspunt van het onderzoek is de vraag wat de invloed is geweest van het zich in die tijd ontwikkelende internationaal vluchtelingenregime op het nationale beleid en de mate waarin het beleid van individuele liberale buurlanden van Duitsland afhankelijk was van het beleid van de buurlanden. Het boek is opgebouwd uit twee delen. Het eerste deel bevat het vluchtelingenbeleid van negen afzonderlijke landen, vijf Europese en vier (anders dan de titel doet vermoeden) niet-Europese landen. Het tweede geeft een comparatieve analyse van het immigratiebeleid van alleen liberale West-Europese landen.

Opvallend zijn de noties van de auteurs die uitstijgen boven de individuele landen en in deze periode een algemene geldigheid lijken te hebben. In de jaren 1930 bleken in de verschillende Europese landen het beleid, de uitvoering ervan en de wetgevings-geschiedenis zeer divers. Verder blijkt dat de middenklasse, die in deze periode steeds meer politieke macht kreeg, de boventoon voerde in het economisch gemotiveerd anti-buitenlanders debat. Zij had onder meer invloed op de totstandkoming van de wetgeving die de arbeidsmarkt afschermdde voor buitenlanders. Toch had de overspannen

arbeidsmarkt weinig of geen relatie met het stijgend aantal vluchtelingen na 1933. Immers, diegenen die inmiddels in het land verbleven, waren grotendeels uitgesloten van het nationaal sociaal-economische leven. In de discussie over het beleid namen de aantallen immigranten groteske vormen aan door gebrek aan overheidscontrole en door onbetrouwbare statistieken. Zonder onderbouwing met betrouwbare cijfers konden de immigranten worden neergezet als criminelen, mislukte ondernemers en armen. De processen van etikettering en uitsluiting zorgden voor marginalisering van de buitenlanders, immigranten en vluchtelingen en maakten de weg vrij voor wetgeving die dit ondersteunde.

Een andere belangwekkende bevinding is de opvatting van de meeste onderzochte West-Europese landen dat antisemitische vervolging geen reden was tot het verlenen van tijdelijke bescherming. Deze rigide definitie van vluchtelingen negeerde het fenomeen van groepsvervolging waarbij individuen niet uit vrije keuze behoorden tot een groep maar *“by virtue of their parentage”*. Deze beperkte opvatting werd niet alleen uitgedragen door de staat maar ook breed gedragen in de samenleving. Pas in 1937 ging Denemarken als eerste over tot een herijken van het recht van asiel waarbij ras als een collectieve categorie werd aangemerkt voor vervolging.

Toch bleven Joden in veel landen *‘second-class’* vluchtelingen en was in de praktijk bestuurlijke willekeur de regel omdat regeringen onderling geen bindende afspraken maakten. De grensbewakers/ambtenaren bepaalden in de praktijk vaak of iemand werd toegelaten of geweigerd. Overigens drong de categorie

‘Jood’ ironisch genoeg op een andere manier wel door tot de beleidsdiscussie van de autoriteiten van de buurlanden van Duitsland: ‘Jood’ werd afzonderlijk geregistreerd in de statistieken. De raciale categorieën van de nazi’s drongen ook door tot de top van de West-Europese beleidsmakers. In bijna alle liberale West-Europese landen – Nederland vormde hierop een uitzondering – kregen Joden uiteindelijk wel een vorm van tijdelijke bescherming.

Over het algemeen was er weinig maatschappelijke oppositie tegen de stijgende restrictieve praktijken bij toelating. Er bestond consensus in West-Europa dat restrictief beleid noodzakelijk was. De afbeelding op de kaft van deze studie spreekt boekdelen: de boot St. Louis met 907 Joodse vluchtelingen aan boord keerde in juni 1939 terug uit Amerika, nadat hen de toegang was geweigerd. Joodse organisaties moesten vervolgens onderhandelen met vier niet erg bereidwillige Europese regeringen om alsnog onderdak te krijgen voor deze vluchtelingen. Het uitzetten van Joodse vluchtelingen werd daarentegen vaak fel bediscussieerd in zowel kranten als parlement. Dit had echter alleen in België echt invloed op het beleid.

Interessant is verder de constatering dat alle liberale staten de geprivilegieerde positie van ‘politieke vluchtelingen’ koesterden. Zelfs in Nederland bleef de categorie van ‘politieke vluchteling’ lange tijd buiten schot. Het was een principe dat liberale staten hoog hadden te houden vanwege hun *‘self image’* en het belang van de publieke opinie. Dit is des te opmerkelijker omdat na 1918, toen binnen de liberale politieke cultuur de bescherming van het individu tegen de staat minder vanzelfsprekend was geworden,

hierin verandering was opgetreden. In liberale staten was het niet langer algemeen geaccepteerd dat politieke vluchtelingen beschermd moesten worden. Toch blijkt deze negentiende-eeuwse traditie van het liberalisme sterk genoeg om alle liberale staten in de jaren 1930 te dwingen om de grenzen voor deze groep vluchtelingen te openen. Het lijkt in deze chaotische jaren met grote aantallen vluchtelingen echter eerder symbool dan principiële politiek en ook die gaat uiteindelijk ten onder.

Deze en nog meer interessante bevindingen hadden met meer argumenten kunnen worden onderbouwd indien de structuur van de publicatie beter was doordacht. De opbouw is op een aantal punten onevenwichtig. De tweedeling in landenstudies en globale comparatieve vergelijking is niet altijd logisch. In het eerste deel passeren een aantal andere landenstudies de revue die dan in het tweede deel met elkaar worden vergeleken. Bovendien wordt door de titel gesuggereerd dat het over liberale Europese staten gaat, terwijl in het eerste deel ook Amerika, Latijns-Amerika, Israël en Sjanghai aan bod komen. Deze niet-Europese landen, die veel Joodse vluchtelingen als hun eindbestemming zagen, zijn echter door hun ligging en politieke situatie niet te vergelijken met de West-Europese liberale staten. Ze komen in het tweede deel dan ook niet of nauwelijks terug.

Op sommige punten zou de analyse aan diepgang hebben gewonnen indien meer aandacht zou zijn besteed aan politiek-theoretische aspecten. Het begrip 'vluchteling' wordt niet geproblematiseerd terwijl het onderzoek daar wel degelijk aanleiding toe geeft. Het definiëren van de vluchtelingen kan een belangrijk beleidsinstrument zijn. Beleidsmakers

goochelden immers met begrippen om hun restrictieve beleid geaccepteerd te krijgen. Op p. 215 wordt bijvoorbeeld opgemerkt dat vluchtelingen in Frankrijk vooral worden gezien als economische immigranten. Achterwege blijft dat het bestempelen van vluchtelingen als 'economische immigranten' grote consequenties kon hebben. Vanwege de hoge werkloosheid kon een economische immigrant immers gemakkelijk de deur worden gewezen.

Deze kritische opmerkingen doen niets af aan het belang van deze studie, die voor elke wetenschapper op dit terrein een 'must' is. Zeker ook omdat processen en keuzen worden blootgelegd die hun actualiteit niet hebben verloren.

Marij Leenders

13. L. GEVERS, *Bewogen jeugd. Ontstaan en ontwikkeling van de katholieke Vlaamse studentenbeweging (1930-1914)*, Leuven, Davidsfonds, 1987, 278 p., ill. On s'étonnera de l'oubli de cette référence bibliographique dans la note correspondant à l'appel de note de l'introduction. **14.** Album de BOB DYLAN, *The Times They Are A Changin'* (1964), cf. LOUIS VOS, "Want er komen andere tijden". *Studerende jeugd in Vlaanderen, 1920-1990. Afscheidscollege in verkorte vorm uitgesproken bij het aftreden als gewoon hoogleraar in de Geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Leuven op zaterdag 10 december 2011*, consultable en ligne : http://www.acco.be/download/nl/258613781/file/want_er_komen_andere_tijden_-_emeritaatsboekje_louis_vos_-_02-12-11_-_binnenwerk.pdf

17. Er bestaat een artikel dat ingaat op deze foutieve interpretatie en hoe deze in de literatuur navolging heeft gekregen. Zie : <http://blogs.smithsonianmag.com/history/2011/09/gavrilo-principis-sandwich/> 18. L. VANDEWEYER, *De Eerste Wereldoorlog. Koning Albert en zijn soldaten*, Antwerpen, 2005, p. 57-81.

20. KOEN AERTS, "De Kroon ontbloot. Genadeverlening bij de doodstraf tijdens de zuiveringen na de Tweede Wereldoorlog", in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis* (30/60), 2006, nr. 17, p. 15-48.

21. ALON CONFINO, "Collective Memory and Cultural History : Problems of Method", in *The American Historical Review*, CII (1997) 5, p. 1387. 22. WULF KANSTEINER, "Finding Meaning in Memory : a Methodological Critique of Collective Memory Studies", in *History and Theory*, XLI (2002), *passim*.

